

התעללות ועינויים - הרשע בהתגלמותו

דני גימשי

מאמר ראוי בכתב עת מדעי מתחיל בדרך כלל בהגדרת המושגים העיקריים הכלולים במאמר, כמו מהו רשע, רוע, פשע או חטא. במאמרים רבים נמצא תיאור המתייחס להיבטים היסטוריים של הנושא המרכזי, ולעיתים קרובות יימצא גם דיון בהיבטים סוציולוגיים, משפטיים, פסיכולוגיים, או פילוסופיים המתייחסים לרשע, רוע או פשיעה ולחטא. אין ספק כי גישות אלו לכתיבה מדעית הן נכונות וראויות. אולם בחיבור זה ננסה לנעת ברשע, נחוש אותו, נריח את ריחו המיוחד ובעיקר ננסה להבין את מהות הרשע באמצעות דיון בהתעללות בחסרי ישע.

לנעת ברשע

רוע (evil) ורשע (wickedness) הם התנהגויות אנושיות שאינן מופיעות בטבע, אלא מגולמות אך ורק בהתנהגות האנושית, ולעיתים גם באופן שבני האדם האנישו את האלוהים, כלומר בראו ועיצבו את דמותו. כאשר אלפי בני אדם נפגעים קשה או נספים ברעידת אדמה, במחלות או בצונאמי הגורם לטביעתם של ילדים, נשים וגברים, הרי לא נחוש כי הטבע הוא רע ולא נרגיש כי נגענו ברשע. אולם כאשר לבני האדם, נקבע לפעמים כי התנהגותו של אדם היא רעה ואף נתייג אותו ברשע מרוע. רוע הוא התנהגות אנושית המבטאת אכזריות, מסוכנות או עוינות, הגורמים לנו תחושות קיצוניות של אימה, חלחלה, זעזוע, גועל וזעזוע. אדם רע יתואר כרשע, מנוול, מזיק, מסוכן, מושחת, טרחן, טרדן, ספחת, רע לב ופגע רע. אולם ההתייחסות לרע מבטאת גם שיפוט מוסרי, המגנה יגיון חריף את המעשה הרע, למרות הגישה המקובלת כי "אין רע שאין בו טוב". לדוגמה, אברהם שהתכוון לשחוט את יצחק בנו בכורו ואף היה מבצע את הרצח לולא נעצר בידי מלאך, אינו זוכה לגינוי כללי, מכיוון שהוא נתפס כאדם שעשה את המעשה במצוות האל ומכוח אמונתו בצדקת האל.

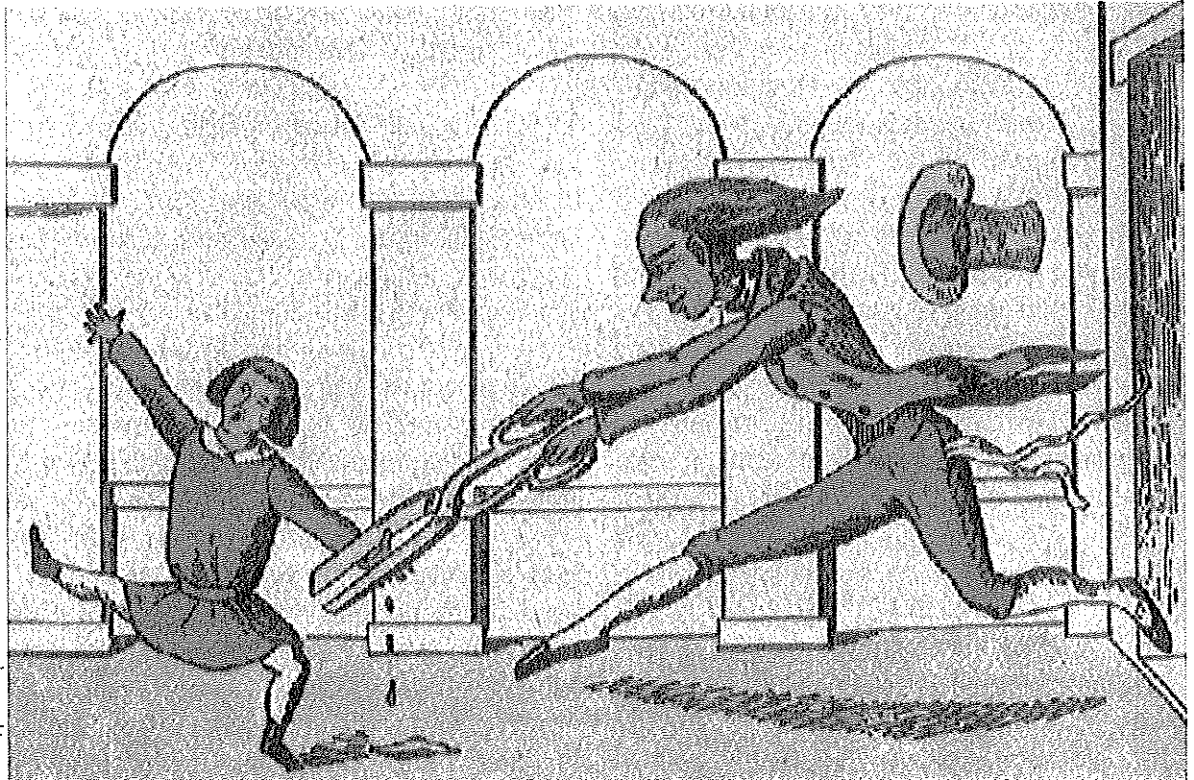
בהגות המערבית אין הסכמה לגבי ההגדרה והמהות של רוע ורשע, וישנם פירושים ומשמעויות שונות המוקנים למונחים אלו (Oksenberg-Rorty 2001). הניסיון להגדיר רשע ורוע במונחים תאורטיים וקונספטואליים הוא מלאכותי, כי בהגדרתו כמגדיר הוא מַגְדֵר בשירות התנהגויות שיימצאו בתוך גבולות הגדר או מעברה השני. מכאן, שהתובנה הטובה ביותר ביחס לרוע ורשע תושג באמצעות תחושות הנוצרות אצלנו כבני אדם בעקבות הנגיעה ברשע. רוע ורשע הן התנהגויות אנושיות

המעוררות בנו תחושות קיצוניות של אימה, זעזוע, חלחלה, דחייה, גועל, סכנה וזעזוע. אולם, אנו זקוקים לסימן היכר אשר יזעק בקול דממה – זהו הרשע. מהו אותו סימן היכר?

אנטומיה של רשע

אמצעי התקשורת חושפים בפנינו לעתים קרובות מקרים הגורמים לנו זעזוע קשה. ילדים שניקרו את עיניו של גור כלבים או זרקו חתולים למדורת האש. מבוגר שאנס ילדה קטנה או ביצע בה מעשים מגונים. אם שחתכה את איבריה של ילדה הקטנה. מבוגר שחטף ילדים ברחוב, חנק אותם למוות ואכל את איברי גופם. אם שהטיעה את ילדיה באמבטיה. חבורת צעירים שקשרו ילד לעץ, חתכו בגופו חתכים עמוקים ושרפו את איבר מינו. כומר שאנס ילדים קטנים, שאותם אמור היה ללמד את דרכי האל. זהו רק חלק קטן ממעשי אכזריות מחרידים המתפרסמים חדשות לבקרים. למרות ההבדלים הגדולים הקיימים בין ההתנהגויות, ניתן להצביע על שלושה מאפיינים עיקריים המכניסים את המעשים אלו לקטגוריה של רשע:

- * המעשים נעשו מתוך כוונה לפגוע באחר ולגרום לו נזק קשה.
- * לא ניתן לאתר כל רווח או הישג ממשי לגיטימי שיכלו הפוגעים להשיג כתוצאה ממעשיהם.
- * לקורבן התקיפה נגרמו פגיעות פיזיות או נפשיות קשות. אולם, מעבר למאפיינים אלו, מעשה רשע הוא התנהגות שהאדם הסביר (אדם מן היישוב) הנחשף להתנהגות כזו, דאה מעליה הילה של אותיות שחורות בזהירות האומרות "זה לא אנושי!" התנהגות זו ניצבת בניגוד לטבע האנושי, נוראה

תינוקת חופני, 1876

נוראים הסותרים כל התנהגות אנושית סבירה ומקובלת. נית להצביע על דוגמאות בולטות בהיסטוריה האנושית להתפתחות של רשע ממוסד. חוקרי האינקוויזיציה הקתולית במאות ה-17-12 לספירה, עינו עינויים קשים ואכזריים, אנשים (נוצרים) ואנוסים יהודים שנחשדו בסטייה מעקרונות הדת הקתולית (מינות). גם במאה ה-20 התרחשו מעשים נוראיים בשם האל או בשם סמכות שלטונית. חומייני שהנהיג את המהפכה המוסלמית באיראן, ציית לקול האל כאשר שלח מאות ילדים כבולים אל תוך שדות המוקשים העיראקיים. אנשי הנאמנים של סדאם חוסיין עינו ורצחו אלפי אנשים שנחשדו בהתנגדות למשטרו. ברואנדה טבחו בני שבט ההוטו בבני שבט הטוטסי, תוך ביצוע מעשי התעללות קשים שכללו קטיעת איברי גוף, ביתוק בטנן של נשים, הרג ואונס של ילדים ותינוקות. בשנת 1993 נכנסו חיילי משמר הנשיאות (ההוטו) לכנסייה וטבחו במכונות ירייה, בגרזנים, במצ'טות ובסכינים 1200 בני אדם שהסתתרו במקום. במהלך מבצע סיני בשנת 1956 הרגו שוטרי משמר הגבול בישראל 43 תושבים מכפר קאסם, אשר הפרו בטעות את העוצר שהוטל עליהם בני המלחמה. בכלא העיראקי התגלו מקרים של השפלות ועינויים של אסירים אשר נעשו על ידי חיילים וחיילות אמריקניים. בשנת 1915 טבחו העות'מאנים כמיליון וחצי ארמנים. המאה ה-20 הביאה לשיא את הרשע האנושי, כאשר המשטר הנאצי הגרמני ביצע רצח עם במהלכו נטבחו בצורה שיטתית כשישה מיליון יהודים ומאות אלפי צוענים, חולים ומפגרים. אייכמן, הקצין הנאצי הבכיר, טען במשפטו בירושלים "כי הוא ר

ואיזומה, והיא מרוקנת כל שריד של אנושיות משלד עצמותיו של הפוגע, המענה אדם אחר או המתעלל בו. אין נפקא מינה אם הפוגע עשה זאת מרצונו, בגין אמונתו הדתית או בעקבות ציות לפקודות שניתנו לו מבעל סמכות.

ההיסטוריה מלמדת אותנו כי זרעי הרשע טמונים בכל אדם, בכל מקום ובכל זמן. יצר הרע קיים באדם, גם אם לא נטכים כי "יצר לב האדם רע מנעוריו". אם הזרעים מוטמנים בקרקע מתאימה, הרי קיימת סכנה ממשית שזרעי הרוע יגדלו ולשטן אנושי, המשפיל אחרים, מענה את גופם ונפשם של קרובים ושל זרים, ופוגע באופן חמור במיוחד בחלשים בחברה; בנשים, ילדים, חולים, אסירים, שבויים או באחרים הנמצאים חשופים לציפורניו או למלתעותיו של הפוגע.

בשם האל: אמונה וציות

בשם האל התבצעו במהלך ההיסטוריה האנושית מעשים אכזריים המבטאים את הרשע המוחלט. חנה ארנדט כתבה בעקבות משפט אייכמן על ה"בנאליות של הרוע", שמצא את ביטויו בציות להוראות שהניעו את הגרמנים הנאצים להשפיל לענות, לרצוח ולנסות להשמיד עם. אברהם אבינו ציית לקול האל שציווה עליו "קח את בנך את יחיך אשר אהבת את יצחק ולך לך אל ארץ המוריה והעליהו שם לעולה" (בראשית כב ב). אברהם קושר את בנו למזבח ושולח ידו למאכלת בכוונה לשחוט את בנו.

אמונה דתית או אמונה "כמו דתית", יחד עם ציות למרותה של סמכות קיצונית, עלולים לגרום לאנשים לבצע מעשים

מילא הוראות". חנה ארנוט, הסופרת היהודייה, טענה בספרה **אייכמן בירושלים** כי אייכמן היה תוצר של סביבתו הטבעית, שהפכה את ההשמדה לדבר לגיטימי.

בשם האל התבצעו במהלך השנים מעשי התעללויות זועזועיים בבני אדם. שבתאי צבי, משיח השקר היהודי בן המאה ה-17, ממשיכו צבי פראנק קידשו את הרוע בבחינת "גאולה מתוך הביבים", שהתבטא באורגיות מיניות בהשתתפותם של אבות, אמהות וילדיהם (שי 2002). מורים, מלמדים, חזנים, גבאים ורבנים נעצרו בישראל בשנים האחרונות בגין תקיפות מיניות שביצעו בילדים שנמצאו תחת חסותם. בדו"ח מקיף שנכתב על תופעת הניצול המיני במסגרת הכנסייה הקתולית, נחשפים עשרות מקרים שבהם כמרים או נזירים פוגעים מינית בילדים, בחסרי ישע הנתונים למרותם. מהדו"ח ניתן ללמוד כי הניצול המיני בכנסייה הקתולית הוא תופעה רחבת היקף המושרשת נמוק בהוויה הכנסייתית (Dolan 2002).

אולם, המהות האנושית של בני האדם מחייבת כי יוצבו גבולות גם למילוי צווים ופקודות שנותן בעל סמכות. השופט בנימין הלוי קבע במשפט "כפר קאסם" אמות מידה למצבים שבהם אסור לציית לפקודה בלתי חוקית בעליל. "סימן היכרה של פקודה בלתי חוקית בעליל, מן הדין שיתנוסס כדגל שחור מעל לפקודה הנתונה ככתובת אזהרה האומרת: 'אסור!' לא אייחוקיות פורמאלית, ... אייחוקיות הדוקרת את העין ומקוממת את הלב, אם העין איננה עיוורת והלב אינו אטום או מושחת – זוהי מידת אייחוקיות בעליל הדרושה כדי לבטל את חובת הציות של חייל ולהטיל עליו את האחריות הפלילית למעשיו."

כמו שסימן היכרה של פקודה בלתי חוקית בעליל הוא דגל שחור המשדר בצורה ברורה את אייחוקיותה של הפקודה, כך סימן ההיכר של הרשעות הנו, כאמור, הילה של אותיות שחורות בוהקות הזועקות "זה לא אנשי".

התעללות בחסרי ישע

התעללות בחסרי ישע היא תמצית מרוכזת של רוע ורשעות. בכל חברה קיימות קבוצות שהן חלשות יותר בצורה משמעותית מכלל האוכלוסייה. בחיבור זה נעשה שימוש במונח "חסרי ישע", שמשמעותו יכולת חלשה יותר להגן על עצמם מפני תוקפים ועבריינים אחרים. ההגדרות של האוכלוסיות החלשות כוללות; תינוקות, ילדים, זקנים, חולים וחולי נפש, נכים, תיירים. כאוכלוסייה חלשה ייחשבו גם אנשים הנמצאים במסגרת ארגונית שבה מתקיימים יחסי מרות חזקים, או אנשים הנמצאים במוסדות כוללניים כמו בתי סוהר, פנימיות או מחנות צבא. מחקרים בתחום מדעי הקרימינולוגיה מלמדים כי קבוצות אוכלוסייה אלו פגיעות הרבה יותר למעשה עבירה מאשר כלל האוכלוסייה.

חלק גדול יחסית מהאוכלוסיות החלשות חווה התעללות פיזית ונפשית, הגורמת להם נזקים נפשיים ופיזיים קשים.

רפואי התעללות הנפוצים ביותר הם פגיעות פיזיות של ממש, פגיעות מיניות והתעללות נפשית.

המחוקק בישראל ראה לנכון לחוקק חוקים הקובעים עונשים מיוחדים לפוגעים בקטינים ובחסרי ישע. בחוק העונשין 1977 מוגדר **חסר ישע** "מי שמחמת גילו, מחלתו או מוגבלותו הגופנית או הנפשית, ליקוי השכלי או מכל סיבה אחרת, אינו יכול לדאוג לצורכי מחייתו, לבריאותו או לשלומו" (סעיף 368/א לחוק העונשין). סעיף 368/ב לחוק העונשין מטיל עונש של מאסר עד תשע שנים אם התוקף היה אחראי על הקטין (הורה, בן משפחה, קיום יחסי תלות או מרות), ואם גרמה לחסר הישע חבלה נפשית או פיזית חמורה. בחוק נקבע כי "העושה בקטין או בחסר ישע מעשה התעללות גופנית, נפשית או מינית, דינו – מאסר שבע שנים ואם התוקף היה אחראי על קטין או חסר ישע, דינו – מאסר תשע שנים" (סעיף 368/ג לחוק העונשין).

התעללות טקסית ועינויים

ראוי להבחין בין שני סוגים שונים של התעללות בחסרי ישע. **התעללות זוגית** מתבצעת על ידי אדם יחיד, הפוגע גופנית, נפשית או מינית בחסר ישע הנתון למרותו, או אף באדם שאתו אין לפגוע כל היכרות קודמת. התעללות כזו מתרחשת בדרך כלל במחשכים רחוק מקרבתם של אחרים, כאשר רק הפוגע והנפגע יודעים על המעשים האסורים. התעללות כזו נפוצה במיוחד במסגרת המשפחתית, כמו תקיפה מינית של הורים את ילדיהם, ענישה פיזית קשה הגורמת לחבלות גופניות חמורות או ענישה הורית הגורמת לפגיעות נפשיות כתוצאה מביזוי והשפלה.

התעללות טקסית (ritual abuse), מתבצעת בדרך כלל בקבוצה קטנה שבמסגרתה מקיימים חברי הקבוצה יחסי קרבה כמו; משפחה, חבורת נוער, מעון ילדים, קבוצה עבריינית, קבוצת אסירים, תלמידי פנימייה, קבוצה ביחידה צבאית או חבורת מטיילים הנמצאת בטיול ארוך. ההתעללות הטקסית מתקיימת לצורך השגת מטרת שונות כמו; ענישה, גיבוש קבוצתי, הכנעה ויצירת סמכות, מילוי צו של סמכות עליונה (דתית או חילונית), מציאת עניין עקב שיעמום, נקמה, סיפוק מיני, הפקת רווחים כספיים, הפקת הנאה או הבניית סטטוס ועיצוב יחסי הכוח בתוך הקבוצה. ניתן למצוא מגוון גדול מאוד של סוגי התעללות בחברות שונות, למשל מתן מכות חשמל, כליאה בכלוב לזמן רב, אונס קבוצתי, התעללות מינית בפני אחרים, אילוץ לשתות לשוכרה או סימום חסר ישע המלווה בלעג ובהשפלה.

ניתן לסווג את סוגי התעללויות העיקריות המתרחשות בשנים האחרונות לחמש קבוצות עיקריות:

תקיפות בשגרה: תקיפות פיזיות והתעללות נפשית בילדים המתבצעים בדרך של שגרה, במסגרת עונשים המוטלים על הילד במשפחה או במתקן אחר כמו מעון, גן ילדים או פנימייה.

הטלת טרור: התנהגות אלימה המופעלת כלפי אנשים במטרה להשתיק או לשעבד אותם. לדוגמה, ילד שאולץ לזרוק את כלבו האהוב מהצוק לתהום, השחתת פרטי רכוש היקרים ללבו של ילד או של בוגר.

יחסים מעוותים עם חיות: להכריח אדם לקיים יחסי מין עם חיות או אפילו עם גוויות של חיות.

פגיעות פיזיות בקורבן: תקיפות פיזיות שמטרתן לשלוט כאחר או לגרום הנאה או בידור לצופים באירוע. התקיפות כוללות כבידי סיגריות על גופם של אנשים, מתן מכת חשמל, הטבעה במאגר מים, הרעבה, כליאה, מניעת שינה, אונס ותקיפות מיניות בפומבי.

פדופיליה: אונס יחיד או קבוצתי של ילדים, בדרך כלל בנוכחות אחרים.

הטלת אימה: כפייה על אדם לצפות בהכאתו, השפלתו, עינויו או רציחתו של אדם אחר.

אלימות טקסית מאורגנת: מתבצעת בקבוצה או במסגרת משפחתית, במטרה להבחין את הקבוצה מאחרות ועל מנת ליצור זהות קבוצתית ולכידות בין חבריה.

פגיעה עצמית: לאלץ אדם לפגוע בעצמו בדרך של איום או באמצעות פגיעה ממשית.

ניצול אנשים וסחר בהם: אילוף לעסוק בזנות או ליטול חלק בכפייה בתעשיית הפורנוגרפיה הקשה.

רצח טקסי: רצח המבוצע למטרות טקסיות, כמו עבודת השטן או לצורך הכנת סרטים שבהם מצולמים אנשים הנרצחים באופן אמתי, בדרך כלל תוך כדי סבל רב הנגרם לקורבן (סרטי סנאף).

הרשע שבינינו

עמדנו כבר על כך כי הרשע בעולם נוצר באמצעות התנהגותם של בני אדם. התאכזרות של אדם ליצור אחר, אדם או חיה, הנה מהות הרוע בעולם. האלוהות נתפסת על ידי בני האדם כטוב האולטימטיבי, לכן מקור הרשע חייב להיות באדם ולא בשום מקום אחר. קיימות אמנם גישות תאולוגיות ופילוסופיות הטוענות כי קיימת אלוהות דואלית: אל טוב ואל רע שהוא מקור הרע בעולם. הזית הפרסית הזורואסטריית (1000 לפנה"ס לערך) החזיקה באמונה כי קיימת אלוהות רעה לצד אלוהות טובה. באופן דומה הניחו גישות גנוסטיות ביהדות, שרווחו במאות הראשונות אחרי הספירה, כי בעולם הגשמי, כמו גם בעולם העליון קיימות שתי ממלכות; ממלכת הטוב וממלכת הרשע (דמיונוס). לפי גישה זו האל הרע הוא "האל הבורא" שברא את העולם שאנו חיים בו. על פי גישה זו בריאת העולם היא מעשה שטן, וזה כמובן מקור הרע בעולם, ומקור היצר הרע הטמון בכל יצור אנושי. אולם, אנו נציע כי מקורות הרשע טמונים באדם, לכן הוא האחראי למעשיו, והוא זה שיכול להיאבק ברשע ולמנוע אותו.

השאלה המהותית לדעתנו היא לזהות את בית היוצר של

אנשים כמו אדולף היטלר, רודולף הס או משה לוי שהתעלל מינית ופיזית בילדיו הקטנים, או של שולה כהן שרצחה את ילדיה במו ידיה. הסופר ויליאם סטיירון (Styron) מראה בספרו **בחירתה של סופי** כי הפושעים הנאצים הבכירים היו למעשה אנשים רגילים, שלא היו אלימים במיוחד ואף לא ביטאו נטיות סדיסטיות מיוחדות. רודולף הס ששימש כמפקד מחנה ההשמדה אושוויץ, מסייע אפילו לסופי הנמצאת במחנה ההשמדה למלא אחר חלק מבקשותיה. סופי מגלמת בדמותה את תמצית הרוע הבנאלי הפוסט-מודרני. בחלקה היא קורבן, בחלקה היא משתפת פעולה, אך גם היא פוגעת באחרים (Styron 1979, Sirlin 1990). מחד, היא נרדפת, מושפלת וכלואה במחנה, ומאיץ היא מחליטה לחבור לצד הנאצי. היא בוגדת בנתן בן זוגה עם שטינגו שאותו היא מפתה לשכב אתה על החוף: (Styron 1979 392). המעשה על החוף מהווה בגידה לא רק בנתן אלא מסמל חבירה אינטרסנטית עם הצד הפוגע והמשפיל.

יש להפנים את העובדה שבכל אדם קיימת מידה מסוימת של יצר רע פוטנציאלי, שעליו צריך לפקח על מנת שלא יפרוץ החוצה, יכה ויפגע באחרים. שטן, סמאל, אשמדאי, סיטרא אחרא ולילית, אינם שוכנים בשבעת היכלות הטומאה העליונים, אלא נמצאים בתוך כל אחד מאתנו. עלינו, כבני אדם וכחברה, מוטלת החובה לשלוט בהם באמצעות יצירת מערכת יציבה של מוסר, ערכים ואימוץ נורמות התנהגות ראויות. חקיקתם של חוקים ראויים, הציות להם ואכיפתם כלפי עוברי חוק, הנם רק אמצעים נוספים המחזקים ומעצבים התנהגות אנושית ראויה, המצליחה לכבול, לנטרל ולשתק את זרעי הרוע הטמונים בכל אדם. אנו חיים בעולם שבו, מחד, האדם הוא יוצר הרשע בעולם, ומאיץ, המוסר האנושי הוא הבלם האמתי בפני התעללות מרושעת בחלשים ובחסרי ישע.

מקורות

סעיף 368 לחוק העונשין, 1977 - פגיעה בקטינים ובחסרי ישע. ש, א. (2002). משיח של גילוי עריות, תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות/ספרי תמר.

Dolan, C. "In the Name of God...", A Report on the Sexual Exploitation of Children Within the Roman Catholic Church Globally." *Report: International Humanitarian Campaign Against the Exploitation of Children*. Washington DC. Oksenberg-Rorty, A. (2001). *The Many Faces of Evil: Historical Perspectives*. London & New York: Routledge. Styron, W. (1979). *Sophie's Choice*. New York: Random House. Sirlin, R. (1990). *William Styron's Sophie's Choice: Crime and Self-Punishment*. Ann Arbor: UMI.

